

L. Benakis, Michael Psellos Kritik an Aristoteles und seine eigene Lehre zur Physis—und Materie—Form Problematik. Byzantinische Zeitschrift Band 56—1963 s. 213—227.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω σημειουμένην σύντομον κατ' ἑκτασιν ἀλλὰ μεστὴν περιεχομένου πραγματεῖαν τοῦ ὁ Λίνος Μπενάκης ἐξετάζει δύο λίαν διαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας θέματα. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ κριτικὴ τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν ὁ φιλόσοφος καὶ μέγας πολυῖστων Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ἐννοίας τῆς φύσεως καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν προβλημάτων. Μὲ τὸ δεύτερον ζητεῖται νὰ καθορισθῇ ἡ θέσις ἣν εἶχε λάβει ὁ αὐτὸς φιλόσοφος ἔναντι τῶν προβλημάτων, ἅτινα θέτουν πρὸς ἔρευναν αἱ φιλοσοφικαὶ ἔννοιαι φύσις, ὕλη—μορφή.

Ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ πρώτου θέματος λαμβάνονται τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξεν ὁ P. Joannou εἰς τὴν πραγματεῖαν τοῦ «Die illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos» Bttal 1957. Οὗτος ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης συγγραφῶν τοῦ Μ. Ψελλοῦ περιεχομένων εἰς τὸν Cod. Par. gr. 1182 ἔδειξεν ὅτι ὁ μέγας πολυῖστων ἤσκησε κριτικὴν ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ὀρισμοῦ, ὃν ἔχει διατυπώσει ὁ Ἀριστοτέλης (Φυσ. Ἀκρ. 192b 1) ὀρίζων τὴν φύσιν ὡς πρωταρχικὴν κατ' οὐσίαν καὶ οὐχὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀρχὴν κινήσεως καὶ ἡρεμίας. Ἀντιτιθέμενος ὁ Μ. Ψελλὸς πρὸς τὸν ὀρισμὸν τοῦ Σταγίριτου ὀρίζει τὴν φύσιν ὡς τέχνην τοῦ Θεοῦ, ἣτις ὑποκειμένη εἰς τὴν ψυχὴν καὶ κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῶν σωματικῶν ὄντων γεννᾷ καὶ διατρέφει τὰ σωματικὰ ὄντα, τὰ κινεῖ καὶ οὕτω τὰ ἄγεια εἰς τελείωσιν καὶ ἡρεμίαν. Εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ P. Joannou συναχθέντος συμπεράσματος ὁ Λ. Μπενάκης προσάγει ἐκ τῶν ἰδικῶν του προσωπικῶν μελετῶν χωρία ἐκ συγγραφῶν τοῦ Μ. Ψελλοῦ (ἐκ τῆς «Παντοδοπῆς Διδασκαλίας», ἐκ τοῦ «Πρὸς μαθητὰς ἀμελοῦντας» κτλ.), εἰς τὰ ὁποῖα ἡ φύσις χαρακτηρίζεται ὡς «δύναμις ἐγκατεσπαρμένη ὑπὸ Θεοῦ», ὡς «ὄργανον τοῦ Θεοῦ», ὡς «πλάττουσα τὰ σώματα τελευταία καὶ προσεχῶς». Καταδεικνύεται ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς μας φιλόσοφος βλέπει τὴν φύσιν ὡς ἔχουσαν τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ὡς περιέχουσαν τὸν σωματικὸν κόσμον καὶ ὡς ἐπιτελοῦσαν ἐν τῷ σωματικῷ κόσμῳ λειτουργίαν ἀνάλογον πρὸς τὴν λειτουργίαν, ἣν ἐπιτελεῖ ἡ ψυχὴ εἰς τὰ πνευματικὰ ὄντα. Ἡ πρώτη καὶ υπεράρχιος τῶν ὄντων ἀρχὴ εἶναι κατὰ τὸν Μ. Ψελλὸν ὁ Θεός, ὅστις δημιουργεῖ τὰ πάντα χρησιμοποιῶν ὡς ὄργανον «τὸν πρῶτον κινητικὸν νοῦν». Ὁ δημιουργικὸς οὗτος νοῦς χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ πρῶτος καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα νοῦς καὶ πάντων δημιουργός». Ὁ θεῖος οὗτος νοῦς εἶναι ἡ πρώτη τῶν ὄντων ἀρχὴ ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ αὐτὰ ἀμέσως· χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν δημιουργίαν των δύο ὄργανα, τὴν ψυχὴν καὶ τὴν φύσιν. Κατόπιν τούτου ἐμφανίζεται ἡ ἀκόλουθος τάξις, Θεός, νοῦς, ψυχὴ, φύσις.

Ὁ Λ. Μπενάκης ἐν συνεχείᾳ ἀσχολεῖται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς διαφορᾶς, ἣτις κατὰ τὸν Μ. Ψελλὸν ὑπάρχει μεταξὺ νοῦ, ψυχῆς καὶ φύσεως. Λίαν εὐστόχως προσάγεται ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ πολυῖστορος καθοριζομένη διάκρισις, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποῖαν «ὁ νοῦς ἑαυτοῦ μόνως ἐστὶ, ἡ ψυχὴ ἑαυτοῦ καὶ ἄλλου, ἡ φύσις ἄλλου αἰεί». Καθίσταται δὲ σαφεστέρα ἡ παρατεθεῖσα διάκρισις διὰ προσαγομένου ὑπὸ τοῦ Λ. Μπενάκη ἐρμηνεύματος ἐκ μέρους τοῦ Μ. Ψελλοῦ δόγματος τοῦ Πορφυρίου («Ἀφορμαὶ πρὸς τὰ νοητὰ» XIII 3—6 Mommert) ἀναφερομένου εἰς τὴν δυνατότητα «ἐπιστροφῆς» τῶν γεννώντων. Ὁ γεννήσας νοῦς, γράφει ὁ Μ. Ψελλὸς, εἶναι «ἀνεπίστροφος» δὲν στρέφεται πρὸς τὴν ψυχὴν, ἡ ψυχὴ στρέφεται καὶ πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὰ σώματα, δηλαδὴ ἔχει ὅπως λέγει ἡ σύγχρονός μας φιλοσοφία καὶ αὐτοσυνειδησίαν καὶ ἀναφορικότητα (intentionalitäts). Ἡ φύσις δὲν ἔχει ἱκανότητα ἐπιστροφῆς πρὸς ἑαυτὴν. Εἶναι ἐστραμμένη πάντοτε πρὸς κάτι τὸ ἕτερον, τὸ σῶμα.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ ἐπισκόπησιν πραγματείας δὲν ἐπιμένει εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν ἐπιδράσεων, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ὁποίων, ὁ Μ. Ψελλὸς διεμόρφωσε τὰς ἀνω-

τέρω ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις του περί Θεοῦ, νοῦ, ψυχῆς καὶ φύσεως. Λίαν ὀρθῶς ἀποφαίνεται ὅτι αἱ δοξασίαι τοῦ μεγάλου πολυῖστορα ἀφίστανται ἀπὸ τὰς τῶν Νεοπλατωνικῶν εἰς σημαντικά των σημεία.

Τὸ πρῶτον τμήμα τῆς συζητουμένης πραγματείας τερματίζεται μὲ ἀντιπαραβολὴν τῶν περί φύσεως γνῶμῶν τοῦ Μ. Ψελλοῦ πρὸς τὰς τοῦ Σιμπλικίου. Ὡς ἀποδεικνύει ὁ Λ. Μπενάκις, ὁ ἀριστοτελικὸς σχολιαστὴς χαρακτηρίζει τὴν φύσιν ὡς «ἐπιτηδειότητα πρὸς τὴν τοῦ εἶδους ὑπόστασιν», ἐνῶ ὁ Μ. Ψελλὸς ἀνυψώνει αὐτὴν εἰς «ἔργον» καὶ «χεῖρα» τοῦ θείου καὶ πρώτου αἰτίου. Ἐνδιατρίβει ἐπ' ὀλίγον ὁ Λ. Μπενάκις καὶ ἐπὶ τοῦ περιέργου ἐκείνου τμήματος τοῦ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωάννην Ξιφιλίον ἐπιταφίου λόγου τοῦ Μ. Ψελλοῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐπιταφίου τούτου μετέτρεψεν ὁ Μ. Ψελλὸς τὸ ἐπιτάφιον ἐγκώμιον εἰς φιλοσοφικὴν συζήτησιν καὶ μετὰ πολλῆς εἰρωνείας ἐπέτεθη κατὰ τοῦ μισοπλάτωνος Πατριάρχου καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν δογμάτων διατυπώσας τὸ κατὰ τῶν ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν ἀντιρρητικὸν ἐπιχειρημα ὅτι ὑπάρχουν φυσικὰ σώματα τὰ ὁποῖα οὔτε κινοῦνται οὔτε ἡμεροῦν.

Τὸ δεῦτερον τμήμα τῆς ὑπὸ συζήτησιν πραγματείας ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον καταδεικνύονται τὰ σημεία, εἰς τὰ ὁποῖα λαμβάνει ὁ Ψελλὸς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν. Εἰς τὸ δεύτερον καταδεικνύονται τὰ σημεία, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγκρίνει καὶ χρησιμοποιεῖ τὰς περί ὕλης—μορφῆς ἀριστοτελικὰς γνῶμας.

Αἱ ἀντιτιθέμεναι πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς δοξασίαι τοῦ Μ. Ψελλοῦ εἶναι κατὰ τὸν Λ. Μπενάκιν αἱ ἀκόλουθοι.

1ον. Ἡ ὕλη—μορφή δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πρῶται ἀρχαί. «Πρώτη καὶ ὑπεράρχιος τῶν ὄντων ἀρχὴ» εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ὕλη — μορφή εἶναι ἀρχαὶ ἐμφυτευθεῖσαι εἰς τὰ σώματα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

2ον. Ἡ ὕλη δὲν εἶναι, ὅπως ἐδόξαζον οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, ἀγέννητος.

3ον. Οὔτε τὸ εἶδος εἶναι ἀγέννητον. Τὴν προέλευσιν των ἔχουν τὰ εἶδη εἰς τὸν Νοῦν—Λόγον τοῦ Θεοῦ. Αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι, ὡς παραδείγματα τῶν ὄντων δὲν ἔχουν αὐθυποστάσιαν. Ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸν Θεὸν ὡς ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰ ὄντα ὡς ἀντίτυπα. Τὸ εἶδος νοεῖ ὁ Μ. Ψελλὸς καὶ ὡς «λόγον τοῦ ὄντος», ὡς «σπερματικὸν λόγον».

4ον. Ἀποκρούει ὡς βλασφημίαν τὸν ταυτισμὸν τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ εἶδος. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐκτίθενται αἱ ὑπὸ τοῦ Μ. Ψελλοῦ ἐγκρινόμεναι ἀριστοτελικαὶ δοξασίαι. Ἡ ὕλη χαρακτηρίζεται ὡς ἀπαραίτητος βᾶσις διὰ τὰ σωματικὰ ὄντα ὡς «ἔδρα πρὸς ὑπαρξιν», ὡς κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπόκειται ὡς φορεὺς ἀπάσῶν τῶν μεταβολῶν. Χαρακτηρίζεται ὡς ἄπειρος, δυνάμει τῆς ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητας τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων. Ἡ ὕλη κατὰ τὸν Μ. Ψελλὸν συμφωνοῦντα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη ὑφίσταται ἐν τῷ κόσμῳ ἐπενδεδυμένη μιαν οὐρανὴν μορφήν. Καθίσταται προσιτὴ μόνον διὰ τῆς λογικῆς ἀφαιρέσεως καὶ ἔρχεται εἰς τὴν θεώρησιν διὰ τοῦ εἶδους. Διαπιστοῦται ὑπὸ τοῦ Λ. Μπενάκι ὅτι ὁ Μ. Ψελλὸς, ὅπως καὶ ἅπαντες οἱ μεσαιωνικοὶ φιλόσοφοι, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνη τὴν διαφορὰν ἣτις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν χαρακτηρισμῶν τοῦς ὁποῖους δίδει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς πρὸς τὴν ὕλην εἰς τὸ 3ον κεφ. τοῦ Ζ' βιβλίου των «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τοῦς παρεχομένους εἰς τὸ 7ον κεφάλ. τοῦ Α' βιβλίου τῆς «Φυσικῆς ἀκροάσεως».

Ἐν τέλει διερευνᾶται ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Μ. Ψελλοῦ εἰς τὴν «Παντοδαπὴν Διδασκαλίαν» του ἡ ὕλη ὡς «χεῖρον πάντων τῶν ὄντων». Διασφαίνεται ὅτι ἐκ τούτου δὲν συνάγεται ὅτι ταυτίζεται ἡ ὕλη μὲ τὸ κακόν. Καὶ ἡ ὕλη κατὰ τὸν μέγαν πολυῖστορα μετέχει κατὰ τινὰ τρόπον τοῦ ἀγαθοῦ ὡς οὕσα κατάλληλος νὰ ἐπενδυθῇ τὰς μορφάς. Ὑπενθυμίζει ὁ Λ. Μπενάκις ὅτι ὁ Βυζαντινὸς πολυῖστωρ παραθέτει εἰς ἓν κεφάλαιον τῆς «Παντοδαπῆς Διδασκαλίας» ἐπιγραφόμενον «εἰ κακὸν ἢ ὕλη» γνῶμην τοῦ Πρόκλου ἀποφαινομένου ὅτι ἡ ὕλη δὲν εἶναι οὔτε κακὸν οὔτε ἀγαθόν.

Ἡ πραγματεία τοῦ Λ. Μπενάκι μαρτυρεῖ ἐνδελεχῆ προσωπικὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὰς πηγὰς, κριτικὴν παρακολούθησιν τῆς ἐρεῦνης καὶ κατὰ πάντα ὀρθὸν χειρισμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Κατεδείχθησαν πλήρως τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα προσεγγίζει ὁ μεσαιωνικὸς πολυῖστωρ πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς περὶ φύσεως καὶ ὁλομορφισμοῦ ἀριστοτελικὰς δοξασίας καὶ τὰ σημεῖα, εἰς ἃ ἀφίσταται ἀπ' αὐτῶν. Λίαν ὀρθῶς ὡς αἰτία ἥτις ἀναγκάζει αὐτὸν πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰς δοξασίας τοῦ Σταγίριτου ἀνεγνωρίσθη ἡ Χριστιανικὴ Δογματικὴ Διδασκαλία. Ἡ αὕτη αἰτία αἰτιολογεῖ διατὶ ὁ Μ. Ψελλὸς δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ὕλην ὡς κακὸν. Συμφώνως πρὸς τὸ ἐπ' ὀνόματι Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου φερόμενον σύγγραμμα «Περὶ θεῶν ὀνομάτων» κεφ. 4 § 23 κέ. τὸ κακὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸ σῶμα οὔτε εἰς τὴν ὕλην. Ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη «καθ' ἑαυτὴν ἀποιός ἐστι καὶ ἀνείθεος» εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῆ εἰς αὐτὴν οἰαδήποτε ἰδιότης, ἐπομένως οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κακὸν (Ἑλλ. Πατρ. Migne III 729). Ἄλλὰ οὐδὲ εἰς τοὺς δαίμονας ὑπάρχει πρωταρχικῶς τὸ κακὸν. Ἄλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτοὺς «ὃ εἰσι, καὶ ἕκ τοῦ ἀγαθοῦ εἰσι καὶ ἀγαθοί» (Ἑλλ. Πατρ. Migne III, 725). Ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν εἰς «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά» Ζ 3 καὶ «Φυσ. ἀκρ.» Α 7 καθορισμῶν, δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν ἀπὸ τὸν Μ. Ψελλὸν καὶ τοὺς Σχολαστικοὺς τοῦ Μεσαίωνος νὰ προχωροῦν εἰς τόσον λεπτάς διακρίσεις. Ὁ Ἰδιος ὁ Μ. Ψελλὸς μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀδυναμίας του ταύτης γράφων περὶ τοῦ Σταγίριτου «πολὺ τοῦ Πρωτέως ἔμοι πέφυκε ποικιλώτερος· μεταβάλλεται γὰρ θᾶττον ἢ λόγος» ἐξήγ. εἰς ῥητὸν «Σαδουκαῖοι οὐδ' εἶναι» Παρὰ Σάθρα Βιβλ. IV, LI. Ἡ διάγνωσις τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν διακρίσεων ἦτο δυσχερής, διότι εἰς τὴν μίαν ἐκ τῶν περιπτώσεων ἡ προοπτικὴ τῆς θεωρήσεως εἶναι ὀντολογικὴ, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὀντικὴ.

Ὑπάρχουν εἰς τὴν ὑπὸ ἐπισκόπησιν πραγματείαν καὶ σημεῖα, περὶ ὧν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀξιῶσιν πλείονας διασαφηνίσεις, ὡς π.χ. ἡ ἱεραρχικὴ τάξις Θεός, νοῦς, ψυχὴ, φύσις, αἱ πηγαὶ τῶν ἀντιλήψεων εἰς ἅς καταλήγει ὁ Μ. Ψελλός, ὁ βαθμὸς ἐξαρτήσεώς του ἀπὸ τοῦ Νεοπλατωνικοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Στωικοῦ ὡς πρὸς τοὺς «σεπρατικοὺς λόγους», δι' οὓς καὶ ὡς Στωϊκῶν κατεκρίθη. Οἱ προτεθέντες ὁμοίως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς ὑπὸ συζήτησιν πραγματείας σκοποὶ δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐρεῦνης πρὸς τὰ ἐνδειχθέντα ζητήματα. Ἐκτὸς τούτου καὶ ἡ κατάστασις τῶν σχετικῶν μὲ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου πολυῖστορος ἐρευνῶν δὲν παρέχει τὴν εὐχέρειαν διατυπώσεως ὀριστικῶν συμπερασμάτων. Ὁ Μ. Ψελλὸς εἶχεν ἐπεκτείνει τὰς σπουδὰς του καὶ τὰς μελέτας του εἰς πᾶν εἶδος τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸν ἀλγεβρικὸν λογισμὸν τοῦ Διαφάντου καὶ εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐκεῖθεν ὀρμηθεὶς ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ τὸν συμβολισμὸν καὶ εἰς τὴν συλλογιστικὴν. Μόνον μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων του θὰ καταστῆ δυνατὸν νὰ ἀποφανθῆ ἡ ἔρευνα περὶ πολλῶν συναφῶν μὲ τὰς δοξασίας του προβλημάτων, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἐνίοτε παρέχονται πρόωροι καὶ βεβιασμένοι λύσεις. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Λ. Μπενάκι ἐτοιμαζομένη ἔκδοσις τοῦ εἰς τὴν «Φυσικὴν ἀκρόασιν» ὑπομνήματός του θὰ εὐκολύνῃ πολὺ τὴν περαιτέρω ἔρευναν.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

**

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Σ. ΣΤΑΜΑΤΗ Διοφάντου Ἀριθμητικά. Ἡ Ἄλγεβρα τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀρχαῖον κείμενον, μετάφρασις, ἐπεξηγήσεις. Ὁργανισμὸς ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων ἐν Ἀθήναις 1963 σελ. 574.

Ὁ κ. Εὐ. Σταμάτης, πολύτιμος συνεργάτης τοῦ «Πλάτωνος», εἶναι ὁ μόνος ἐν Ἑλλάδι ἐπιστήμων ὅστις ἀφιέρωσε ὀλόκληρον τὴν δραστηριότητα τῆς ζωῆς του εἰς